

Sistemi izvršenja kazne zatvora

Zatvorski sistem je sistem ustanova u kojima se izvršava kazna zatvora i ustanovljen je zakonom. Taj sistem podrazumijeva sistem više tipova zatvorskih ustanova koji se dijele prema različitim kriterijima. *Ovdje govorimo o zatvorskom sistemu u užem smislu.*

*U okviru svakog zatvora se provodi **formalni sistem** izvršenja kazne zatvora uređen pravnim propisima. Taj formalni sistem se zove **sistem izvršenja kazne zatvora**.*

Zatvorski sistem u užem smislu i formalni sistem izvršenja kazne zatvora zajedno čine zatvorski sistem jedne države.

Kako bi to pedagozi rekli, formalni sistem izvršenja kazne zatvora je vještački stvorena zajednica čiji su neposredni ciljevi i zadaci: ostvarivanje programa tretmana i prevaspitanja, održavanje vanjskog osiguranja i unutrašnjeg reda, vođenje nadzora nad osuđenima, zadovoljavanje raznih fizičkih, psiholoških i drugih potreba itd. S druge strane, zatvorenici imaju određena prava i dužnosti. Da bi se realizirali ovi zadaci, neophodno je imati dobro educirano osoblje koje se, u skladu s programom tretmana, bavi prevaspitanjem zatvorenika, stražare koji vrše posebne dužnosti, službenike administrativno-finansijskog sektora, razno tehničko i drugo osoblje. Takođe, u okviru formalnog sistema funkcioniра i sistem standarda ponašanja, određen važećim propisima koji predstavljaju pravni okvir za funkcioniranje ustanove i ostvarivanje njenih ciljeva.¹

U literaturi ne nalazimo posebne vrste zatvorskih sistema danas. No, kao što znamo, kroz historiju pojavom prvih oblika lišenja slobode pokušavano je osobe lišene slobode smjestiti i rasporediti u sistematski uređene ustanove u kojima su vrijedila određena pravila u skladu s vladajućom koncepcijom toga vremena. Sve do pojave prvih radova o zatvorima u 18. vijeku postojali su zajednički zatvori u kojima su kaznu izdržavali svi zatvorenici zajedno bez obzira na spol, uzrast, težinu i dužinu kazne i sl. Zbog svih slabosti zajedničkih zatvora pojavile su se ideje za uspostavljanje različitih sistema izvršenja kazne zatvora.² Sistem izvršenja kazne kroz historiju opredjeljivali su ciljevi kazne koji su u tom periodu bili

¹ Pored formalnog imamo i neformalni sistem u izvršenju kazne zatvora. "Neformalni sistem zasniva se na osuđenima i njihovom međusobnom odnosu u ograničenom prostoru. Određuju ga neformalni oblici ponašanja uslovljeni lišenjem slobode i uslovima života i rada u ustanovi, ali i borbom zatvorenika za status, što proizvodi neformalne autoritete. Iako neformalan i kao takav u direktnoj suprotnosti s formalnim sistemom po ciljevima i nastojanjima, ovaj sistem također ima svoju funkciju, koja proizlazi iz ljudske potrebe da se ispolji individualnost i realnost svoga "JA", čak i u takvom socijalnom okruženju kakvo je zatvorska sredina. Neformalni sistem i njegova struktura predstavlja reakciju osuđenih na formalni sistem i njegovu strukturu i imaju funkciju zaštite individualnog integriteta ličnosti u uslovima deprivacija ili lišavanja koje nameće samo zatvaranje u kazneno-popravnim ustanovama, a koje realizira i odražava formalni sistem sa svojom strukturom službi." Macanović, N., Funkcionisanje zatvora i resocijalizacija osuđenih lica. *Defendologija*, god. 15, br. 31, 2012, str. 34.

² Podsjećanja radi ponovit ćemo da je riječ o različitim sistemima izvršenja kazne lišenja slobode i to: ćelijski ili filadelfijski sistem, oburski ili sistem ćutanja, progresivni, irski i Machonocijev sistem izvršenja kazne zatvora.

razuđeni između odmazde i ispaštanja s jedne i resocijalizacije i društvene rehabilitacije s druge strane. Prema riječima jednog autora: “ovaj pluralizam ciljeva, koji je stavljen pred kaznu lišenja slobode, zbunjivao je penitencijarnu praksu 19. vijeka. Ona se permanentno kolebala između želje nanošenja zla i zastrašujućeg efekta kazne na jednoj strani i želje da se zatvorenik popravi i učini korisnim za život na slobodi, na drugoj strani. Zbog toga je praksa 19. vijeka obilovala mnogim eksperimentima i pokušajima koji nisu dali očekivane rezultate: sistem zajedničkog zatvora dovodio je do kriminalne infekcije, sistem ćutanja dovodio je do duševnih oboljenja i samoubistava, oburski sistem dovodio je do pojačanja okrutnosti zbog kršenja zabrane komuniciranja, a progresivni sistem dovodio je do licemjernosti i hipokrizije kod zatvorenika umjesto do njihovog prevaspitanja.”³ Dvadeseti vijek ne donosi ništa značajno novo u pogledu vrsta zatvorskih sistema. Međutim, zbog pojave novih ideja i pogleda na cilj i prirodu kazne zatvora, zatvorski sistemi sve više dobijaju karakter ustanova u kojima je permanentni cilj “liječenje” zatvorenika od kriminalnog ponašanja, a koje se ostvaruje nizom pedagoško-psiholoških metoda. U drugoj polovini 20. vijeka pojavljuje se ideja restorativne pravde koja krajem 20. i početkom 21. vijeka unosi nove ideje, modele i načine reakcije na kriminalitet, odnosno nove načine rada sa zatvorenicima u zatvorima.⁴ Po prvi put u procesu resocijalizacije zatvorenika aktivnu ulogu ima i žrtva, a i zajednica je sve više involvirana u rad sa zatvorenicima. Uzimajući u obzir nova penološka učenja, aktivnosti i preporuke međunarodnih organizacija i tijela te pozitivne prakse zemalja, kazna zatvora postaje sekundarno ili čak tercijarno sredstvo u borbi protiv kriminaliteta, s tendencijom i njenog potpunog ukidanja za neke oblike krivičnih djela. S druge strane pojavljuju se ideje i prakse veoma oštrog kažnjavanja učinilaca krivičnih djela čije kriminalno ponašanje ne prestaje i u toku izdržavanja kazne zatvora. U tu svrhu grade se specijalni zatvori s veoma strogim režimom i nehumanim tretmanom zatvorenika koji proizvodi teške posljedice na život i zdravlje tih zatvorenika.

Sistemi izvršenja kazne zatvora i zaštita prava osoba lišenih slobode i njihova ostvarivanja kroz posebne tretmane

Sistemi izvršenja kazne zatvora podrazumijevaju sistem normi koje opisuju načine i metode izvršavanja kazne zatvora. Tako je sistem izvršenja kazne zatvora jedne zemlje uređen određenim propisima, najčešće zakonom i podzakonskim aktima. On podrazumijeva “korake” ili faze postupanja prema zatvoreniku od njegovog stupanja na izdržavanje kazne pa sve do njenog završetka. Te faze podrazumijevaju nekoliko etapa: prijem, opservaciju, klasifikaciju zatvorenika, uspostavljanje i provođenje individualnog plana tretmana (penalna individualizacija kazne), pripremu za napuštanje ustanove i postpenalni tretman. Za vrijeme izdržavanja kazne zatvora zatvorenik ima određena prava i dužnosti koje su uređene propisima.⁵ I nakon napuštanja ustanove, u toku postpenalnog tretmana ili kada se zatvorenik

³ Mladenović-Kupčević, R., Op. cit., str. 112.

⁴ Zyl Smit D. van, Op. cit., 2014, str. 988–1017.

⁵ Npr. zakoni o izvršenju kazne zatvora ili zakon o izvršenju krivičnih sankcija, pravila o kućnom redu, pravila o disciplinskoj odgovornosti zatvorenika, pravila o različitim aktivnostima zatvorenika i sl.

pušta na uslovni otpust, ingerencije pravila se nastavljaju kroz različite vidove pomoći, socijalne, ekonomske, savjetodavne i sl. Nisu rijetki primjeri nadzora uslovno puštenih osoba s izdržavanja kazne zatvora.

Zaštita zagarantiranih ljudskih prava osoba lišenih slobode posebno je važno i specifično pitanje. Država kroz svoje propise direktno osigurava odnosno uskraćuje određena prava i dužnosti. Drugo, to su najranjivije kategorije osoba jer njihov status zahtijeva poseban odnos države prema njima u cilju pravilnog utjecaja na njihov fizički, psihički, socijalni, pravni i svaki drugi aspekt života.⁶ Stoga je država posebno dužna nadzirati i štititi prava koja im garantira. Mnoga zakonodavstva, poštujući međunarodne standarde, navode prava koja se posebno garantiraju osobama lišenim slobode poput: pravo na čovječno postupanje, zabranu mučenja, grupni i odvojeni tretman pritvorenika i zatvorenika, pravo na adekvatne i sigurne uslove života, pravo na informiranje i komunikaciju s vanjskim svijetom i komunikaciju s vlastima, pravo na zdravstvenu zaštitu, na obrazovanje, pravo na rad, na religiju i sl.

Država je dužna osigurati ostvarivanje svakog od navedenih prava pod uslovima i granicama predviđenim relevantnim propisima. Pored formalne obaveze države da garantira i osigura primjenu navedenih prava, sva ova prava imaju i "terapeutski" karakter, jer se njihovim korištenjem doprinosi ostvarivanju svrhe kažnjavanja odnosno resocijalizaciji zatvorenika. I sama Evropska zatvorska pravila (2006) naglašavaju da se pojedina prava realiziraju kroz posebne programe tretmana zatvorenika. Tu prvenstveno govorimo o obrazovnom i radnom tretmanu. U nastavku ćemo nešto više reći o obrazovnom i radnom tretmanu te posebno o značaju i načinu ostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu u zatvorima.

1. Obrazovni tretman

Obrazovanje kao tretman omogućava zatvorenicima sticanja osnovnih znanja i vještina kroz sve faze obrazovanja (osnovno, srednje i visoko obrazovanje) koja im nadalje omogućavaju profesionalno osposobljavanje i zaposlenje u toku i nakon izdržavanja kazne. U procesu obrazovanja, srednje i visoko obrazovanje predstavlja još snažnije sredstvo rehabilitacije zatvorenika jer se koristi u svrhu obrazovanja za konkretno zanimanje i predstavlja snažan motivacioni faktor za prosocijalno ponašanje.⁷ Isto tako, opće obrazovanje zatvorenika značajan je faktor njegovog odgoja i formiranja njegovih ličnih kvaliteta: discipline, svrsishodnosti, tačnosti, umještosti, konstruktivnog provođenja slobodnog vremena i sl. Sticanje određenih socijalnih vještina i priprema za bolji život i razvoj osobe u cjelini su također veoma značajni programi unapređenja životnih vještina. Tako zatvorenik kroz razne edukativne programe dobija instrukcije o pronalaženju posla, raspolaganju novcem i sl. pa do sticanja vještina kontrole bijesa, donošenja odluka i postavljanja većih ili manjih životnih ciljeva.⁸ Neophodno se osvrnuti na obrazovanje kao faktor smanjenja recidivizma, što je najznačajniji parametar uspješnosti obrazovnog tretmana zatvorenika. Tako pojedini autori navode tri načina kako obrazovanje utječe na smanjenje recidivizma. Prvi je povećanje

⁶ Priručnik za obuku predavača o ljudskim pravima u zatvorima u Bosni i Hercegovini, Op. cit., str. 72.

⁷ Žunić-Pavlović, V., Kovačević, R., Op. cit., str. 122.

⁸ Ibid., str. 120.

kognitivnih vještina zatvorenika tako što promjenom načina razmišljanja, povećanjem zrelosti i unapređenjem morala osobe ona mijenja svoj stav prema drugima, bolje ih razumije i podržava. Drugi način kako edukacija doprinosi boljoj resocijalizaciji zatvorenika je činjenica da edukacija ublažava teške uslove života u zatvorima, umanjuje negativne efekte zatvaranja i otklanja negativne efekte zatvorenika prema tretmanu i rehabilitaciji te doprinosi prihvatanju i pridržavanju pravilima ponašanja.⁹ U treću grupu ubrajamo ekonomske faktore koji govore da veće i bolje obrazovanje povećava šanse za zapošljavanje zatvorenika kad izađe na slobodu jer se povećava njegova kompetentnost i konkurentnost na tržištu radne snage te im se na taj način omogućava redovnost prihoda i povećanje zarada, što doprinosi smanjenju kriminalne aktivnosti.¹⁰

2. Radni tretman

Ostvarivanje prava na rad, odnosno provođenje radnog tretmana također ima svoje određene specifičnosti i efekte na ukupan proces resocijalizacije. Ciljevi i funkcije rada zatvorenika su višestruke. Često se navode sljedeće funkcije: sniženje troškova zatvorskog sistema, lakše upravljanje zatvorima i pomoć zatvoreniku nakon otpuštanja. Tako rad u zatvorima korisno ispunjava njihovo vrijeme dok borave u zatvorima i proizvode dobit. Omogućava se da zatvorenici vrate dug državi i žrtvi krivičnog djela, kroz smanjenje cijene njihovog rada. Lakše upravljanje zatvorom omogućeno je kroz aktivan angažman zatvorenika i smanjenje besposličarenja te troškove izdržavanja kazne zatvora. Na ovaj način zatvorenici dobijaju priliku da razviju profesionalne vještine i steknu radne navike te zarade novac.¹¹ Cilj rada nije samo da se organizira neka aktivnost zatvorenika nego, prema savremenim teorijama, ovi radni programi trebaju imati sljedeće karakteristike:

- radno okruženje treba biti što sličnije onom na slobodi,
- radni programi trebaju imati svoj značaj unutar institucije,
- radno vrijeme treba biti u skladu s redovnim radnim vremenom kako je to predviđeno za rad na istim poslovima izvan institucije,
- radni programi trebaju pružiti priliku za napredovanje zatvorenika i
- programi trebaju predviđati sankcije za neizvršenje obaveza.¹²

3. Ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu

Pored rada i obrazovanja pravo na zdravstvenu zaštitu zauzima veoma značajno mjesto u procesu resocijalizacije zatvorenika. Adekvatno ostvarivanje ovog prava omogućava zatvoreniku ostvarivanje minimuma uslova za uspješnost tretmana. Ovdje pored primarne i sekundarne zdravstvene zaštite mislimo na posebne programe zdravstvene pomoći i to programe tretmana bolesti ovisnosti. Veza između ovisnosti o psihoaktivnim supstancama i

⁹ MacKenzie, D. L., Structure and components of successful educational programs. Reentry Roundtable on Education, New York, John Jay College of Criminal Justice, 31. 3.–1. 4. 2008., str. 1–4.

¹⁰ Ibid., str. 126.

¹¹ Ibid., 129.

¹² Ibid., str. 130.

kriminalnog ponašanja veoma je uska. Često zatvorenici dolaze u zatvore kao ovisnici ili pak to postaju u zatvorima. U svakom slučaju pored objektivnih mjera zabrane unosa i prometa psihoaktivnih supstanci u zatvore, liječenje i edukacija o utjecaju i efektima ovisnosti na čovjeka su načini “borbe” protiv ovisnosti u zatvorima. U literaturi se govori o nekoliko vrsta programa koji se najčešće provode u savremenoj penološkoj praksi, a to su: programi informiranja i edukacije zatvorenika, grupe podrške, individualno i grupno savjetovanje i programi bazirani na modelu terapijske zajednice.¹³

Programi informiranja i edukacije imaju za cilj da upoznaju zatvorenike s nekoliko činjenica: kako i zašto se razvija ovisnost o psihoaktivnim supstancama, koje su štetne posljedice njihove kontinuirane zloupotrebe, predoče teškoće u tretmanu bolesti ovisnosti, demonstrira da tretman može biti uspješan, upoznaju se s tim da su programi tretmana dostupni i u zatvoru i u zajednici i razvijanje osjećaja povjerenja i kohezivnosti među članovima grupe. Ovakvi programi su često primjenjivani u zatvorima jer su ekonomični, ali njihovi efekti nisu od posebnog značaja za smanjenje zloupotrebe psihoaktivnih supstanci.

Programi grupne podrške su programi u kojima se ovisnici povremeno sastaju u određenoj grupi poput grupe “Anonimni alkoholičari”¹⁴ u kojima članovi grupe razmjenjuju ideje i akcije kako prestati biti ovisnik.

Programi individualnog i grupnog savjetovanja podrazumijevaju aktivan rad stručnih osoba s pojedincima u formi individualnog rada, što je rjeđi slučaj i manje efikasan način rada ili rad u grupi koju čine osam do deset zatvorenika, a koju vode stručnjaci – odgajatelji. Grupni tretman se u praksi pokazao efikasnijim i sastoji se od informiranja i edukacije do grupne terapije.

Terapijske zajednice se smatraju najuspješnijim programom rada u borbi protiv ovisnosti. Rad u terapijskim zajednicama podrazumijeva izolirani smještaj zatvorenika u posebnu stambenu jedinicu, u okviru ili van zatvora, angažman većeg broja stručnjaka terapeuta i angažiranih zatvorenika koji su uspješno rehabilitirani. Ovakav program rada traje od devet do osamnaest mjeseci. Pored navedenih programa rada s ovisnicima, u pojedinim zemljama se provode i tzv. metadonske terapije liječenja ovisnosti, takav je slučaj u našem zatvorskom sistemu. Međutim, ovaj program ne predstavlja program koji je usmjeren na apsolutno odvikavanje od ovisnosti o psihoaktivnim supstancama, nego predstavlja program savladavanja apstinencijalnih kriza i zamjene jedne psihoaktivne supstance drugom, blažom.

Pored posebnih tretmana ovisnika o psihoaktivnim supstancama u pojedinim zatvorima se obavlja poseban rad sa zatvorenicima seksualnim prijestupnicima. I ovakav rad podrazumijeva različite programe s manjim ili većim efektima odnosno angažmanom zatvorenika i osoblja odnosno troškovima njihovog provođenja.

Za ostvarivanje navedenih prava zatvorenika država preduzima različite mjere, kako u vidu već navedenih programa tako i u vidu drugih mjera kojima se ostvarivanje tog prava omogućuje. Tako pravo na ispoljavanje religije podrazumijeva osiguranje prostora, osoblja i uslova za njihovu realizaciju. Ostvarivanje biračkog prava podrazumijeva ostvarivanje

¹³ Informacije o pojedinim programima preuzete iz Ibid., str. 131–136.

¹⁴ *Alcoholics Anonymous*.

aktivnog biračkog prava tako da se zatvorenicima omogućava adekvatno glasanje s formiranjem posebnog biračkog mjesta u zatvoru.

Da bi objedinili dosadašnja izlaganja o pravima i tretmanu zatvorenika reći ćemo nešto o fazama izvršenja kazne zatvora koje ustvari čine sistem izvršenja kazne zatvora. Te faze su: opservacija, klasifikacija i provođenje individualnog tretmana zatvorenika. Znači, postupanje sa zatvorenicima se odvija u nekoliko faza koje znače individualizaciju kazne, tj. njihovom adekvatnom provedbom se njeno izvršenje individualizira i prilagođava konkretnom zatvoreniku. Od uspjeha pojedinih faza zavisi uspjeh resocijalizacije zatvorenika. Nakon prijema zatvorenika u zatvor prvi korak je njegova opservacija. Nakon opserviranja stručni tim sačinjava tzv. individualni plan tretmana po kojem će se odvijati dalji proces resocijalizacije. Na osnovu rezultata opservacije, a u skladu s individualnim planom tretmana, vrši se klasifikacija zatvorenika u posebne klasifikacione grupe prema određenim kriterijima. Ispunjenjem plana tretmana koji je podložan povremenim provjerama i promjenama provode se različiti tretmani zatvorenika.

O postupku opservacije i dijagnostike ličnosti smo puno toga rekli na prethodnom času. O ostalim fazama izvršenja kazne zatvora, koje sve zajedno čine sistem izvršenja kazne zatvora, sve potrebne informacije se nalaze u udžbeniku tako da ih ovom prilikom nećemo posebno naglašavati.

Međutim ono što je posebno važno i na što vas ovom prilikom želim podsjetiti jesu principi izvršenja kazne zatvora na kojima se ustvari zasniva sistem izvršenja kazne zatvora.

Kao i svaki sistem i sistem izvršenja kazne zatvora počiva na određenim principima iz kojih proizlaze sva pravila postupanja u tom sistemu. Tako se i zatvorski sistem u BiH zasniva na principima koji su preuzeti odnosno usaglašeni s principima iz Evropskih zatvorskih pravila (2006) i drugih relevantnih međunarodnih dokumenata.

Riječ je o sljedećim principima:

1. Poštivanja ljudskih prava u postupanju sa svim osobama lišenim slobode.
2. Osobe koje su lišene slobode zadržavaju sva prava koja im zakonski nisu oduzeta osuđujućom presudom kojom je izrečena kazna zatvora ili sudskom odlukom o pritvoru.
3. Ograničenja izrečena osobama lišenim slobode bit će minimalna u okviru potrebnog i proporcionalna opravdanom cilju zbog kojeg se izriču.
4. Uslovi u zatvoru koji su u suprotnosti s ljudskim pravima zatvorenika ne mogu se opravdati manjkom potrebnih resursa.
5. Život u zatvoru će, što je više moguće, sadržavati pozitivne aspekte života u društvenoj zajednici.
6. Prema osobama lišenim slobode u zatvoru će se postupati na način koji će omogućiti njihovu reintegraciju u slobodno društvo.
7. Podsticat će se saradnja s vanjskim socijalnim službama i, koliko god je to moguće, angažman građanskog društva u zatvorskoj sredini.

8. Zatvorsko osoblje obavlja veoma važnu državnu službu. Stoga će im njihovo kontinuirano zapošljavanje, obuka i dobri radni uslovi omogućiti da u postupanju sa zatvorenicima uspostave i poštuju visoke postavljene standarde.

9. Svi zatvori podliježu redovnim inspekcijama od strane nadležnih organa i praćenju uslova i postupanja u istim od strane nezavisnih organizacija.

*Kao što vidimo iz navedenih principa izvršenja kazne zatvora, zaštiti zagaraniranih ljudskih prava i sloboda zatvorenika dato je prioritarno mjesto. Naglašavamo da je suština kazne zatvora u oduzimanju prava na slobodu dok zatvorenik uživa sva ostala zagaranirana prava. Ta ostala zagaranirana prava mogu biti samo ograničena u onoj mjeri koliko je to potrebno radi ostvarivanja svrhe kažnjavanja.*¹⁵

U tom smislu ZIKS BiH osigurava zagaranirana prava svim osobama prema kojima se izvršavaju krivične sankcije, pritvor i druge mjere navodeći da oni zadržavaju sva prava, a lišavaju se prava ili se ograničavaju u pravima samo u granicama neophodnim za ostvarivanje cilja zbog kojeg su izrečene, a u skladu sa zakonom i međunarodnim ugovorom. Neće biti nametnuto nijedno ograničenje koje nije predviđeno zakonom, nije neophodno za ostvarenje cilja za koji je namijenjeno, nije efikasno u ostvarivanju tog cilja i nije proporcionalno.¹⁶

Poštujući navedene principe na kojima počivaju pozitivnopravni propisi u BiH, osobe lišene slobode uživaju sljedeća prava: *pravo na čovječno postupanje, pravo na religiju, grupni i odvojeni tretman pritvorenika i zatvorenika, biračko pravo, pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na osnovne uslove života (smještaja, adekvatne ishrane, održavanje lične i svake druge higijene), pravo na komunikaciju s vlastima i pritužbe, pravo na obrazovanje, pravo na rad i prava po osnovu rada, pravo na informiranje i komunikaciju s vanjskim svijetom (dopisivanje, telefoniranje, posjete, upotreba sredstava javnog informiranja: štampa, televizija, korištenje vanzavodskih pogodnosti i sl.) i pravo na postpenalnu podršku.*

Tako, postupanje s osobama lišenim slobode mora biti čovječno i s poštovanjem njihovog ljudskog dostojanstva, s očuvanjem njihovog tjelesnog i duševnog zdravlja, vodeći pri tome računa da se održi potreban red i disciplina. Niko neće biti podvrgnut mučenju ili neljudskom ili ponižavajućem tretmanu ili kažnjavanju.

Ne smije biti diskriminacije zasnovane na etničkoj pripadnosti, rasi, boji kože, spolu, seksualnom opredjeljenju, jeziku, religiji ili vjerovanju, političkim ili drugim uvjerenjima, nacionalnom i socijalnom porijeklu, srodstvu, ekonomskom ili nekom drugom statusu. Država je dužna osigurati pristup i povjerljivu komunikaciju pritvorenika i zatvorenika s domaćim i međunarodnim organizacijama i drugim institucijama nadležnim za praćenje i ostvarivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda u skladu sa zakonom i odgovarajućim međunarodnim dokumentima. Zavod će omogućiti da se ova komunikacija ostvaruje bez neosnovanog ometanja.¹⁷

¹⁵ Ovom prilikom, kao primjer, možemo navesti ograničenje prava na slobodnu komunikaciju s vanjskim svijetom koja je s obzirom na svrhu kažnjavanja potpuno opravdana.

¹⁶ Član 3 ZIKS BiH.

¹⁷ Član 3 ZIKS BiH.

Pravo na skupni i odvojeni tretman podrazumijeva da obje kategorije i zatvorenika i pritvorenika kaznu odnosno mjeru izdržavaju zajedno. Međutim odvojeni tretman podrazumijeva odvojenost pritvorenika od zatvorenika, žena od muškaraca, maloljetnika od punoljetnih. Postoje situacije kada je neophodno pojedinca izdvojiti iz grupe u slučaju kada to nužno zahtijeva zdravstveno stanje te osobe ili drugih, u okolnostima kada je to propisano nekim drugim zakonom, kada to pritvorenik ili zatvorenik zahtijeva radi vlastite zaštite i po odobrenju upravnika Zavoda i kada to lice predstavlja ozbiljnu prijetnju redu u Zavodu.¹⁸

Nadalje, omogućeno je pravo na religiju kroz osiguranje uslova za prakticiranje vjerskih potreba u svim zatvorima. Tako da su osigurane prostorije za njihovu primjenu i povremene posjete vjerskih službenika.

Zbog svog značaja u radu sa zatvorenicima posebnu pažnju ćemo obratiti pravu na rad, obrazovanje i zdravstvenu zaštitu. Tim prije što su pravo na rad i obrazovanje posebni vidovi tretmana zatvorenika kroz koje se na poseban način ostvaruje svrha kažnjavanja odnosno resocijalizacija. Dok će ostala navedena prava biti predmetom rasprava u drugom dijelu ovog poglavlja.

1. Pravo na rad¹⁹

Pravo na rad ostvaruje se u vidu radnog tretmana koji može biti ostvaren unutar ili van zatvora. Vrste poslova i zadataka koje oni mogu obavljati unutar zatvora odnose se prvenstveno na poslove i zadatke održavanja higijene u zatvoru, zatim poslove u kuhinjama, vešerajima, biblioteci. Pored tih poslova unutar zatvora zatvorenici mogu obavljati poslove u radnim jedinicama koje su organizirane unutar zatvora poput livnice koju ima npr. KPZ Zenica, zatim pogoni za preradu drveta i proizvoda od njega kao što to ima KPZ Foča i sl. U zatvorima se obavljaju i drugi poslovi iz oblasti poljoprivrede gdje zatvorenici uzgajaju poljoprivredne proizvode za svoje potrebe, ali i za tržište, zatim bave se i pčelarstvom, stočarstvom i sl., a sve te poslove obavljaju na radnim jedinicama koje pripadaju zatvorskom kompleksu.

Kada uređuje ostvarivanje prava na rad ZIKS BiH propisuje da se zatvorenicima određuje vrsta posla u skladu s potrebama njihovog tretmana, njihovim psihofizičkim sposobnostima, sklonostima, ličnim svojstvima i stečenim stručnim sposobnostima, prema mogućnostima koje postoje u zavodu i prema potrebama održavanja discipline. Prilikom određivanja vrste posla vodit će se računa i o želji zatvorenika da rade određeni posao. Da bi se omogućilo zatvoreniku da zbog izdržavanja kazne ne dođe u situaciju da izgubi radno mjesto, zakonodavac im je omogućio nastavak radnog odnosa s prijašnjim poslodavcem ako je osuđen na kaznu do tri mjeseca.²⁰ Tako zatvorenik koji je u radnom odnosu, može za vrijeme izdržavanja kazne zatvora nastaviti rad u preduzeću u kojem je do tada radio, ukoliko se zatvorenik i preduzeće s tim saglasi i ako je to izvodljivo s obzirom na udaljenost preduzeća.²¹

¹⁸ Član 11 ZIKS BiH.

¹⁹ Članovi 142–146 ZIKS BiH.

²⁰ Prema pozitivnopravnim propisima iz radnih odnosa zaposleniku kojem je izrečena kazna zatvora preko tri mjeseca prestaje radni odnos.

²¹ Pod preduzećem se podrazumijeva svaka pravna osoba (preduzeće, ustanova, radnja i sl.) kod kojeg je zatvorenik u radnom odnosu.

Međusobna prava i obaveze regulirat će se ugovorom koji zaključuju ministar pravde i ovlaštena osoba preduzeća.

Za vrijeme obavljanja poslova i zadataka zatvorenici imaju sva prava iz radnog odnosa poput prava na odmor u toku rada, na godišnji odmor, naknadu za rad i sl. Tako zatvorenici imaju pravo na dnevni odmor, najmanje jedan dan odmora u sedmici, te dovoljno vremena za obrazovanje i druge aktivnosti u skladu s njihovim programom tretmana. Oni koji su na neprekidnom radu proveli 11 mjeseci, uključujući i vrijeme provedeno na liječenju zbog povrede na radu ili profesionalnog oboljenja do kojeg je došlo radom u zavodu, imaju pravo na neprekidan odmor od najmanje 18, a najviše 30 radnih dana u toku jedne godine.

Zatvorenici koji su osuđeni na kaznu zatvora do jedne godine i koji su na radu proveli neprekidno šest mjeseci imaju pravo na odmor u trajanju od jednog dana za svakih navršenih mjesec dana rada. Naknada za odmor zatvorenika utvrđuje se po propisima o radnim odnosima.²²

2. Pravo na obrazovanje²³

U zatvorskom sistemu u BiH je zagwarantirano i omogućeno ostvarivanje prava na obrazovanje i zakonodavac daje punu podršku ovakvoj vrsti tretmana. Omogućeno je osnovno obrazovanje koje se realizira u zavodu, srednje koje je uglavnom u obliku zanatskog obrazovanja i realizira se u zavodima i visoko obrazovanje koje se uz adekvatan nadzor realizira van zavoda.

Tako za maloljetne zatvorenike i mlađe punoljetne osobe koje nemaju završenu osnovnu školu, zavod je obavezan organizirati nastavu s ciljem sticanja osnovnog obrazovanja i nastavu za stručno obrazovanje i osposobljavanje, u skladu s propisima o osnovnom i srednjem obrazovanju. Ovakva nastava se može i treba organizirati i za ostale zatvorenike za koje je to korisno i potrebno. Zatvorenici mogu biti dopisni vanredni đaci i studenti škola i kurseva van zavoda, ako to razlozi dozvoljavaju i ako se programom tretmana ocijeni da je to potrebno i korisno za ostvarenje cilja izvršenja kazne. Zatvorenici koji završe određenu školu ili steknu kvalifikaciju u zavodu dobivaju svjedočanstva iz kojih se ne smije vidjeti da je osnovno ili drugo obrazovanje stečeno u zavodu.

3. Pravo na zdravstvenu zaštitu²⁴

Pravo na zdravstvenu zaštitu u zatvorskom sistemu BiH obuhvata primarnu i sekundarnu zdravstvenu zaštitu. Tako zatvorenici i pritvorenici imaju pravo na liječenje, popravku i vađenje zuba, te hospitalizaciju. Sve druge zdravstvene usluge koje ne znače zaštitu od opasnosti po njihovo zdravlje, oni mogu ostvariti, ali o ličnom trošku. Tako su usluge stomatološke protetike, u skladu s propisima iz oblasti zdravstva, omogućene, ali samo o njihovom trošku. Ako nemaju sredstava, a stomatološka protetika se, prema mišljenju ljekara zavoda, ne može odgoditi bez opasnosti po zdravlje, troškovi padaju na teret države.

²² Dužina i način korištenja odmora propisuju se Pravilnikom o kućnom redu u ustanovama za izdržavanje krivične sankcije, mjere pritvora ili drugih mjera (prečišćeni tekst), "Službeni glasnik BiH" 55/09.

²³ Članovi 147–148 ZIKS BiH.

²⁴ Članovi 71–78 ZIKS BiH.

S druge strane, potreba nabavke ortopedskog pomagala, naočala, slušnog aparata ili drugog pomagala, na prijedlog ljekara zavoda, utvrđuje se prema propisima iz oblasti zdravstva.

Svaki kazneno-popravni zavod ima svog ljekara i organiziranu zdravstvenu zaštitu u vidu ambulate i stacionara za kratkotrajni smještaj zatvorenika i pritvorenika. Ukoliko se u zavodu ne može pružiti adekvatna zdravstvena zaštita, oboljela osoba se može uputiti u zdravstvenu ustanovu van zavoda. Posebno se naglašava da se medicinska intervencija nad pritvorenikom ili zatvorenikom neće primjenjivati bez njegovog pristanka, osim u slučajevima predviđenim propisima iz oblasti zdravstva. Izuzetak postoji ako je pritvorenik ili zatvorenik u takvom mentalnom stanju da ne može donijeti razumnu odluku, ljekar može intervenirati u interesu života i zdravlja pacijenta.

U slučaju osnovane sumnje u postojanje zaraznih bolesti ili uzimanja opojnih droga ili psihoaktivnih sredstava, moguće je od pritvorenika ili zatvorenika uzimati uzorke krvi i mokraće u mjeri neophodnoj za ispitivanje prema pravilima medicinske struke, odnosno korištenje odgovarajućeg testa, pod nadzorom ljekara.

S obzirom na to da su vrste oboljenja koja potpadaju pod sekundarnu zdravstvenu zaštitu i psiho-fizička oboljenja, ZIKS BiH je dozvolio, ali i ograničio upotrebu sredstava za ograničenje kretanja pritvorenika ili zatvorenika, kada je to u njihovom interesu. Tako zavodski ljekar može narediti da se osoba fizički ograniči u kretanju upotrebom odjeće ili kaiševa koji su za tu svrhu odobreni od strane Ministarstva pravde BiH. Kada ljekar donese ovakvu naredbu, pacijent će se pregledati, a naredba preispitati od strane ljekara najmanje svaka tri sata. O svakoj radnji i razlogu ograničenja u ovakvim situacijama ljekar pravi izvještaj koji dostavlja upravi zavoda.

U zatvorskom sistemu u BiH, nažalost, nemamo posebnih programa tretmana ovisnika, osim metadonske terapije i provođenja programa individualnog tretmana koliko to uslovi i kapaciteti dozvoljavaju.

Poštivanje zagarantiranih prava i adekvatna primjena propisa o izvršenju krivičnih sankcija osigurani su kroz određeni sistem nadzora. U BiH taj nadzor vrše nadležni državni organi, nezavisna državna tijela koja se formiraju na osnovu nacionalnih ili međunarodnih propisa i međunarodne organizacije. O ulozi i značaju suda u postupku izvršenja kazne zatvora smo već detaljno govorili. Spominjali smo i tijela koja čine sistem nadzora nad izvršenjem krivičnih sankcija a posebno su značajna pri izvršenju kazne zatvora.

O sistemu izvršenja sankcija institucionalnog tretmana, kao i alternativnih sankcija i alternativnih mjera kod maloljetnika će biti riječi u narednim časovima, tako da ćemo izlaganje na temu sistema izvršenja kazne zatvora na ovaj način završiti.

Kontrolna pitanja iz ove oblasti:

1. Šta je sistem izvršenja kazne zatvora, objasni
2. Šta podrazumjeva pravo na skupni i odvojeni tretman zatvorenika
3. Sistem izvršenja kazne zatvora u BiH (faze izvršenja kazne zatvora)
4. Objasnite kako se ostvaruje pravo na rad
5. Objasnite kako se ostvaruje pravo na zdravstvenu zaštitu
6. Objasnite šta podrazumjeva pravo na obrazovanje i kako se ono ostvaruje kod punoljetnih i kod maloljetnih zatvorenika

